

Marceli Januszewicz, syn Marcina. Sylwetka artysty z Wilnem w tle

Marceli Januszewicz, son of Marcin. Silhouette of the artist with Vilnius in the background

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.13465>

RŪTA JANONIENĖ
VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJA
ORCID: 0000-0002-2080-2911

W panoramie życia artystycznego Wilna ważnym elementem są artystyczne dynastie, takie jak rodziny Smuglewiczów, Rusieckich, Römerów, Sleńdzińskich. Możemy do nich dołączyć i skromniejszą rodzinę o nazwisku Januszewicz. Obecnie znamy trzech artystów z tej rodziny: Marcina (Marcelego)¹ – ojca, oraz jego syna Marcelego i wnuka Jakuba Stanisława². Najwięcej

¹ O problemach z imieniem ojca rodziny Marcin (Marceli) zob. niżej. Aby uniknąć nieporozumień w niniejszym artykule będzie on nazywany Marcinem, tym bardziej że w ten sposób jest najczęściej wymieniany w dokumentach Uniwersytetu Wileńskiego. Co do nazwiska artystów – jedyna prawidłowa forma to Januszewicz. Należy zauważyć, że mimo czasem błędnie zapisanych nazwisk w źródłach sami artyści nie podpisywali się formą „Januszkiewicz”, dlatego właśnie tak sygnowana litografia *Turek spadający z konia* wzbudza duże wątpliwości, czy można wiązać ją z Marcelim Januszewiczem.

² V. Drėma, Z. Prószyńska, *Januszewicz (Januszkiewicz) Marcin*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław 1979, s. 230; V. Drėma, *Januszewicz Marceli*, w: tamże, s. 229–230; V. Gasiūnas,

uwagi w niniejszym artykule poświęcono osobie Marcelego Januszewicza (1805–po 1864) – głównego twórcy cyklu znanego pod nazwą *Starożytności miasta Wilna*. Składają się na niego rysunki i akwarele, które tworzyły ikonografię XIX-wiecznego miasta i kształtowały nie tylko emocjonalne, ale i naukowe spojrzenie na jego historyczne pamiątki.

Rozpoczynając pracę nad artykułem, chciałam przede wszystkim zająć się biografią artystów z tej rodziny – odnaleźć nowe dane, ustalić daty urodzenia i śmierci, uporządkować ich dorobek artystyczny, przypisując go do trzech przedstawicieli Januszewiczów. Jest to o tyle ważne, że Marceli Januszewicz i jego ojciec Marcin są często myleni, a w słowniku artystów Litwy Marceli został błędnie utożsamiony ze Stanisławem³. Poszukiwania w archiwach

Januševičius Marcelijus Jokūbas Stanislovas, w: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795–1918, sud. J. Širkaitė, Vilnius 2012, s. 170–171; tenże, *Januševičius Martynas*, w: tamże, s. 171–172. Zob. także R. Janonienė, *Marcin Januszewicz (Januszkiewicz)*, w: *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*, red. J. Malinowski, R. Janonienė, M. Woźniak, Toruń–Wilno 1996, s. 36, 264–265.

³ *Januszewicz Stanisław*, w: *Słownik...*, dz. cyt., s. 231; *Lietuvos dailininkų žodynas...*, dz. cyt., s. 172.

przyniosły odpowiedzi na wiele pytań, ale paradoksalnie jeszcze bardziej skomplikowały odpowiedź na inne.

MARCELI JANUSZEWICZ I JEGO RODZINA – ZARYS BIOGRAFII

Przede wszystkim należy sprostować wspomniany wyżej błąd z *Lietuvos dailininkų žodynas*, który powstał w wyniku założenia, że Marceli i Jakub Stanisław Januskiewicz, syn Marcina Januskiewicza i Wincenty Święcickiej, urodzony w Wilnie w 1802 r.⁴, to ta sama osoba. Po dokładnym zbadaniu ksiąg metrykalnych można z całą pewnością stwierdzić, że wileńska rodzina Marcina i Wincenty Januskiewiczów, mimo podobieństwa imion i nazwisk, nie ma nic wspólnego z rodzicami Marcelego – Marcinem (Marcelim) Januszewiczem, studentem Uniwersytetu Wileńskiego, i jego żoną Julianną Świetlicką, którzy dopiero na początku XIX w. przybyli do Wilna z Podola. Kwestia została ostatecznie rozwiązana dzięki poprawkom w metryce chrztu córki malarza Agrypiny Małgorzaty. Urodzona w Wilnie 10 lipca 1809 r. siostra Marcelego została ochrzczona 4 listopada w kościele pw. św. Jana Chrzyciela, zresztą przy udziale w ceremonii prof. Jana Rustema. W metryce chrztu ojciec dziewczynki jest określony jako „szlachetny Martino Januskiewicz”. Przy tym imię „Martino” przekreślono i poprawiono na „Marcelli”, natomiast nazwisko poprawiono na „Januszewicz”⁵. W księdze protokołów posiedzeń

konsystorza pod datą 21 czerwca 1837 r. czytamy, że dworzanin Marcelli Januszewicz, artysta sztuk pięknych, podał dokumenty (wymienione: *skazka* z 1816; *Dekret legitimacyjny 1802 Xbra 1*, w *deputacji ferowany*; patent Uniwersytetu Wileńskiego z 1810; Akt metryki ślubu z Julianną ze Świetlickich w kościele jałtuszkowskim w gub. podolskiej, pow. mohylewskim z 1801) oraz „uprasza, aby na podstawie tych dowodów poprawić mylnie nazwisko jego w metryce chrztu córki jego, to jest Marcellego nie Marcina, Januszewicza nie zaś Januskiewicza, z żony jego Julianny ze Świetlickich”⁶.

Dokumenty Marcelego Januszewicza młodszego, które obejmują patronimie, w tym wpisy metrykalne czy spis obywateli honorowych Wilna z 1844 r.⁷, potwierdzają że był synem Marcina (Marcelego). Ten fakt trzeba mieć na uwadze, zwłaszcza przypisując ojcu lub synowi wydarzenia oparte o źródła archiwalne oraz przy atrybucji dzieł.

Marcin Januszewicz, uważany za jednego z najlepszych uczniów Rustema, studiował rysunek i malarstwo niezwykle długo. Rozpocząwszy studia w 1804 r., jeszcze w 1821 uczęszczał na zajęcia⁸. Od 1820 do 1826 r. był nauczycielem rysunków w pensji Hausteinów dla panien⁹, później zajmował się malarstwem i konserwacją obrazów, możliwe że uczył rysunku także prywatnie.

Dotąd nie udało się ustalić miejsca i czasu śmierci Marcina. Nie mamy też informacji o dalszych losach jego córki Agrypiny Małgorzaty. Julianna Januszewiczowa

4 Lietuvos valstybės istorijos archyvas (dalej jako LVIA) f. 604, ap. 10, b. 19 (Księga metryk chrztów kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Wilnie, 1792–1805), k. 215; LVIA f. 604, ap. 10, b. 8 (Księga metryk ślubnych kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Wilnie, 1737–1796), k. 312; LVIA f. 604, ap. 10, b. 212 (Księga metryk kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Wilnie, 1802–1818), k. 6v.

5 LVIA f. 604, ap. 10, b. 223 (Księga metryk chrztów kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Wilnie, 1805–1815), k. 119 (dopisek na marginesie ręką Mamerta Herburta informuje, że sprostowania dokonano w 1837, na podstawie dekretu konsystorza wileńskiego).

6 LVIA f. 604, ap. 3, b. 183 (Księga protokołów konsystorza katolickiego w Wilnie, 1837), k. 486–487.

7 LVIA f. 515, ap. 15, b. 717 (Spis obywateli honorowych miasta Wilna, 1844), k. 186–187.

8 R. Janonienė, *Martynas Januševičius*, w: *Jonas Rustemas. Dailininkas ir pedagogas. Katalogas*, sud. L. Skripkienė, Vilnius 2013, s. 405.

9 I. Zaleska Stankiewiczowa, *Pensje żeńskie w Wilnie (1795–1830)*, Wilno 1935, s. 43.

zmarła 17 października 1835 r., „pozostałego ur. Marcellego [tj. Marcina – przyp. R. Janonienė] małżonka, mająca lat wieku od urodzenia czterdzieści pięć, zostawiła po sobie syna Marcelego i córkę Kamilę [sic!]”¹⁰.

Marceli Januszewicz młodszy urodził się w 1805 r. 18 czerwca został ochrzczony w kościele w Jałtuszkowie¹¹. Po przybyciu do Wilna uczył się w gimnazjum, równocześnie od 1819 r. rozpoczął studia rysunków na uniwersytecie. W 1820 r. razem z ojcem brał udział w pierwszej wystawie prac studenckich. Oficjalnie na uczelnii wpisał się tylko w 1823 r.¹² Uczęszczał na zajęcia z literatury polskiej, architektury, historii powszechnej, rzeźby, rysunków malarzkich, geometrii wykreślnej, a w latach 1825–1826 dodatkowo studiował fizykę, chemię, mineralogię, botanikę i zoologię¹³. W 1828 r. Marceli uzyskał stopień kandydata sztuki i 28 października tego samego roku poślubił Joannę Białożorównę¹⁴. Kilka lat później, 5 sierpnia 1834 r., będąc wdowcem, ożenił się z Marią Burzyńską (ok. 1814–1842)¹⁵. Z drugą żoną jeszcze 21 sierpnia tego samego roku w Wilnie doczekał się syna, którego ochrzczono 26 sierpnia w kościele bernardyńskim jako Stanisława Wawrzyńca¹⁶. Ten właśnie Stanisław w przyszłości stanie się trzecim artystą w rodzinie.

Niestety, drugie małżeństwo Marcelego również nie trwało długo. Maria

Januszewiczowa zmarła 12 marca 1842 r. w Wilnie, w domu Pomarnackiego na pl. Dworcowym (pochowana na cmentarzu Bernardyńskim)¹⁷. Trzecią małżonką Marcelego została 18-letnia Julia Głębocka, którą poślubił w kościele pw. św. Jana Chrzyciela 3 maja 1842 r.¹⁸

Po ogłoszeniu przez rząd carski ustawy *O podziale i urzędzeniu szlachty w zachodnich guberniach* osoby niemogące udowodnić szlacheckiego pochodzenia, zostały wydzielone jako odrębna klasa tzw. *odnodworców* i obywateli. Jeśli zajmowali się oni „działalnością naukową”, do której zaliczono także działalność artystyczną, stawali się grupą tzw. obywateli honorowych¹⁹. Do tej kategorii zaliczono i Marcelego Januszewicza. W spisie mieszkańców Wilna z 1844 r. zanotowano, że mieszka on w mieście, zajmuje się malarstwem, lecz dowodu swojego szlachectwa jeszcze nie przedstawił²⁰.

Jesienią 1842 r. Marceli Januszewicz podał prośbę do zwierzchności białoruskiego okręgu szkolnego o zezwolenie na nauczanie kartografii w domach prywatnych i pensjach, dopuszczenie go do egzaminu z geografii w zakresie domowego nauczyciela tego przedmiotu oraz o dopuszczenie do egzaminu z geografii, uprawniającego do nauczania w gimnazjach. Równocześnie przedstawił w gimnazjum wileńskim rysunki na egzamin pozwalający uczyć w tego typu szkołach²¹. 7 kwietnia 1843 r. artysta złożył prośbę o nieetatowe stanowisko

10 LVIA f. 604, ap. 10, b. 272 (Księga metryk pogrzebowych kościoła Bernardynów w Wilnie, 1833–1840), k. 44. Pochowana na cmentarzu Bernardyńskim.

11 LVIA f. 515, ap. 15, b. 717, k. 187.

12 Vilniaus universiteto biblioteka (dalej jako VUB) f. 2-KC 104, k. 72–73.

13 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1096 (Spis studentów Uniwersytetu Wileńskiego, 1825–1826), k. 17.

14 LVIA f. 604, ap. 10, b. 261 (Księga metryk ślubnych kościoła pw. św. Rafała w Wilnie, 1827–1839), k. 12.

15 LVIA f. 604, ap. 10, b. 262 (Księga metryk ślubnych kościoła pw. św. Bartłomieja w Wilnie, 1827–1845), k. 17av.

16 LVIA f. 604, ap. 20, b. 27 (Księga metryk chrztów kościoła Bernardynów w Wilnie, 1834), k. 208v.

17 LVIA f. 604, ap. 10, b. 283 (Księga metryk pogrzebowych kościoła Bernardynów w Wilnie, 1840–1847), k. 58v.

18 LVIA f. 604, ap. 10, b. 278 (Księga metryk ślubnych kościoła pw. św. Jana Chrzyciela w Wilnie, 1838–1842), k. 95.

19 T. Bairašauskaitė, *Luominės paradigmos konfigūracija: buvusi šlėkta Vilniuje (1832–1873)*, „Lietuvos istorijos metraštis”, t. 52, 2007, nr 1, s. 23.

20 LVIA f. 515, ap. 15, b. 717, k. 187.

21 LVIA f. 567, ap. 2, b. 5033 (O egzaminie Marcelego Januszewicza na nauczyciela geografii, Wilno 1842), k. 1–2.

nauczyciela rysunków w gimnazjum wileńskim, lecz bezskutecznie, ponieważ Rada Akademii Sztuk Pięknych w Petersburgu 25 maja nadała mu tylko tytuł nauczyciela szkół powiatowych (świadcstwo z 10 VI 1843)²². Nie mając środków na utrzymanie żony i dzieci, Januszewicz starał się (bezskutecznie) o stanowisko nauczyciela w realnej klasie gimnazjum wileńskiego. Dochody z pracy w teatrze, z którym artysta współpracował w latach 1848–1855, były nieregularne i niewystarczające²³. 16 maja 1851 r. artysta zwrócił się z kolejną prośbą o zezwolenie na egzamin z rysunków uprawniających do nauczania w gimnazjum²⁴. W końcu w 1859 r. Marcelego Januszewicza został ostatecznie mianowany nauczycielem rysunków w progimnazjum w Mołodecznie²⁵. W piśmie dyrektora szkół wileńskiej guberni do kuratora okręgu szkolnego wileńskiego zanotowano, że Januszewicz podał niepotwierdzoną przez konsystorza metrykę chrztu, gdyż z powodu skrajnego ubóstwa nie był w stanie zapłacić za wypisanie metryk formalnych. 9 grudnia 1859 r. nadeszło pozwolenie na objęcie stanowiska. Długo wyczekiwana nominacja będzie miała takie konsekwencje, jakich nikt nie mógł przewidzieć. W 1860 r. Marcelego Januszewicza skreślono z listy honorowych obywateli Wilna, zaliczając go do urzędników²⁶.

W Mołodecznie Marcelego Januszewicza wykładał rysunek i kaligrafię.

1. Marcin Januszewicz wg Szymona Czechowicza, *Wizja św. Ignacego Loyoli*, 1836 r. LMAVB f. 320-427. Fot. LMAVB

22 LVIA f. 567, ap. 2, b. 5266 (Prośba Marcelego Januszewicza o miejsce nauczyciela rysunków w gimnazjum, Wilno, 1843); LVIA f. 515, ap. 15, b. 717, k. 185.

23 H. Šabasevičius, *Pasaulis, mokykla, gyvenimas, šventovė... XIX a, vidurio Lietuvos scenografija*, „Darbai ir dienos“, t. 39, 2004, nr 3, s. 134.

24 LVIA f. 574, ap. 1, b. 299 (Prośba Marcelego Januszewicza o zezwolenie na egzamin rysunków, Wilno 1851), k. 2.

25 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664 (Teczka osobowa Marcelego Januszewicza, 1859–1864), k. 3.

26 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664, k. 19.

Dodatkowo w 1861 r. został szkolnym bibliotekarzem. Rok później wydarzyła się nie do końca jasna sytuacja, która zwróciła uwagę carskiej administracji. Dowiadujemy się o niej z dokumentu *O ukrytych wydarzeniach w progimnazjum w Mołodecznie*, zachowanego w archiwum wileńskiego okręgu szkolnego. Sprawa wyszła na jaw, kiedy 30 września 1863 r., na krótko odwiedzwszy Wilno, sam Januszewicz nieostrożnie opowiedział komuś o wydarzeniu sprzed roku, że w jego szkole spadł i został uszkodzony portret cara Mikołaja I. Rozpoczęte śledztwo wykazało, że inspektor szkoły nie zgłosił incydentu władzom „z litości dla biednej rodziny Januszewicza”²⁷. Według oficjalnej wersji wiszący w kancelarii portret władcy spadł z powodu zardzewiałego gwoźdźca, a nauczyciel rysunków Januszewicz go poprawił, przeniósł do biblioteki i nikomu nie pokazywał. Po otrzymaniu od inspektora szkolnego zapewnienia o zachowaniu tajemnicy Januszewicz wyznał, że portret został uszkodzony przez jednego z uczniów. Inspektor, nie myśląc o danym słowie, natychmiast rozpoczął przesłuchania. Nauczyciel języka rosyjskiego Sergiej Kozłowski zeznał, że Januszewicz w bibliotece schował nie tylko portret, ale i linijkę, którą uszkodzono płótno²⁸. Oburzony Januszewicz na posiedzeniu rady pedagogicznej wszystkiemu kategorycznie zaprzeczył i powtórzył, że portret spadł sam. Dalsze śledztwo nie przyniosło żadnych rezultatów, dlatego nie oskarżono żadnego ucznia. Sam Januszewicz przez pewien czas obawiał się o swoje życie, nocując z km od Mołodeczna, w Nasiłowie, u swojego przyjaciela Soroki, popa tamtejszej cerkwi. Niedługo potem progimnazjum w Mołodecznie zostało zlikwidowane.

27 LVIA f. 567, ap. 3, b. 1257 (O ukrytych wydarzeniach w progimnazjum w Mołodecznie, 1863), k. 2.

28 LVIA f. 567, ap. 3, b. 1257, k. 16v.

Marceli Januszewicz zgodził się przyjąć stanowisko nauczyciela w drohiczyńskiej szkole powiatowej, ale ostatecznie został skierowany do szkoły szlacheckiej w Drohiczyźnie²⁹.

Z listu generał-gubernatora do kuratora okręgu szkolnego z 22 czerwca 1864 r. dowiadujemy się, że nauczyciel „Markeli” Januszewicz dokonał konwersji na prawosławie i prosi o przeniesienie do innej guberni, żeby uniknąć „nieprzyjemności ze strony społeczeństwa”³⁰. Trudno odgadnąć prawdziwe motywy tej decyzji. Być może wpłynęła na nią przyjaźń z prawosławnym duchownym, a może nadzieja na zachowanie posady w szkole, czy po prostu lęk towarzyszący inteligencji żyjącej w zaborze rosyjskim. Jednak nie pomogło to w utrzymaniu pracy. Wedle opinii dyrektora szkół w Białymstoku Januszewicz „choć ma pewne zdolności pedagogiczne”, to „w sensie moralnym jego osoba [jest] daleko nie bez zarzutu” i już w lipcu 1864 r. został odwołany³¹. O dalszych losach artysty brak informacji. Nie udało się też ustalić daty jego śmierci, co jednak musiało nastąpić wkrótce po jego zdymisjonowaniu.

Wiadomości o dzieciach Marcelego Januszewicza są bardzo skąpe, głównie zaczerpnięte z ksiąg metrykalnych czy też spisów parafian. Pierworodny Stanisław Wawrzyniec w 1844 r. z ojcem i macochą mieszkał w domu Gosławskiego³², w 1845 r. u stolarza Daniszewskiego³³, w 1848 r. w domu Krzemińskiego przy ul. Subocz³⁴,

29 LVIA f. 567, ap. 1, b. 139 (O zamknięciu progimnazjum w Mołodecznie, 1863), k. 49; LVIA f. 567, ap. 3, nr 664, k. 12.

30 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664, k. 16.

31 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664, k. 18.

32 LVIA f. 515, ap. 15, b. 717, k. 184.

33 LVIA f. 604, ap. 10, b. 286 (Księga metryk chrztów kościoła Ostrobramskiego, 1844–1848), k. 11v.

34 LVIA f. 604, ap. 10, b. 301 (Księga metryk chrztów kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1848–1853), k. 1v; LVIA f. 604, ap. 10, b. 279 (Księga metryk

a w latach 1852–1854 w domu należącym do misjonarzy³⁵.

Z Julią Głębocką Marceli Januszewicz miał gromadkę dzieci, ale smutna statystyka pokazuje, że większość z nich zmarła jeszcze w niemowlęctwie. W latach 1845–1856 na cmentarzu św. Stefana zostali pochowani: Józef, Karol, Benedykta, Tekla, Julian, Maria, drugi Józef³⁶. Prócz Stanisława pełnoletności doczekali się jego przybrani bracia: Władysław Hugon (1 IV 1843 – 31 I 1879)³⁷, Henryk Nikodem (15 VII 1844 – 14 V 1874)³⁸ oraz siostra Julia (7 I 1858 – 1 IV 1898)³⁹. Władysław Hugon Januszewicz poślubił szlachciankę Marię Teszyńską (zm. po 1879) i mieszkał w Wilnie (m.in. w domu Tyszkiewiczów przy ul. Trockiej)⁴⁰. Julia Januszewiczówna wyszła za włościanina Wincentego Mackiełłę⁴¹. Małżeństwo mieszkało

w wileńskiej parafii Wszystkich Świętych. Henryk Nikodem pozostał bezżenny.

Ostatnią wzmiankę w źródłach o Stanisławie stanowi opis służbowy jego ojca z 8 lipca 1864 r., gdzie zanotowano, że on, jak i inne dzieci Januszewicza oraz ich matka, pozostali przy wierze rzymsko-katolickiej⁴².

KILKA UWAG NA TEMAT SPUŚCIZNY ARTYSTYCZNEJ JANUSZEWICZÓW

O pracach Januszewiczów pisano dotąd niewiele. Ich dorobek artystyczny znany jest fragmentarycznie, a atrybucja dzieł niepewna. Ten artykuł też nie pretenduje do wyczerpującej analizy. Jest raczej próbą zwrócenia uwagi na niektóre aspekty dorobku Januszewiczów (zwłaszcza na najwięcej trudności sprawiający podział spuścizny artystycznej pomiędzy Marcinem i Marcelim) i okazją do podzielenia się niektórymi spostrzeżeniami.

Marcin Januszewicz był utalentowanym malarzem, zdaniem Wincentego Smokowskiego – jednym z najlepszych uczniów Smuglewicza i Rustema, lecz „okolicznościami [został] do stanu kopisty przyprowadzony”⁴³. Współcześni wysoko cenili działalność Marcina Januszewicza w sferze konserwacji malarstwa⁴⁴. „Znawcy i sami artyści powszechnie uznają szczególną biegłość P. Januszewicza w restaurowaniu starych lub uszkodzonych obrazów”, zaznaczył Michał Homolicki⁴⁵.

pogrzebowych kościoła pw. Wszystkich Świętych w Wilnie, 1838–1848), k. 98v.

35 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (dalej jako LMAVB) f. 318–3057 (Spis parafian kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1852–1854), k. 73v, 129, 154v.

36 LVIA f. 604, ap. 10, b. 286, k. 11v; LVIA f. 604, ap. 10, b. 279, k. 72, 98v, 110; LVIA f. 604, ap. 10, b. 301, k. 1v; LVIA f. 604, ap. 10, b. 313 (Księga metryk pogrzebowych kościoła pw. Wszystkich Świętych w Wilnie, 1849–1856), k. 27v, 44v, 71v; LVIA f. 604, ap. 20, b. 56 (Księga metryk chrztów dekanatu wileńskiego, 1846), k. 297; LVIA f. 604, ap. 20, b. 80a (Księga metryk kościelnych dekanatu wileńskiego, 1856), k. 601.

37 LVIA f. 604, ap. 10, b. 285 (Księga metryk chrztów kościoła Bernardynów w Wilnie, 1841–1847), k. 38; LVIA f. 604, ap. 20, b. 207 (Księga metryk kościelnych dekanatu wileńskiego, 1879), k. 90.

38 LVIA f. 604, ap. 20, b. 57 (Księga metryk chrztów dekanatu wileńskiego, 1847), k. 88v; LVIA f. 1669, ap. 1, b. 55 (Księga metryk pogrzebów kościoła pw. św. Piotra i św. Pawła w Wilnie, 1872–1877), k. 49.

39 LVIA f. 604, ap. 20, nr 83 (Księga metryk kościoła pw. Wszystkich Świętych w Wilnie, 1858), k. 5v–6; LVIA f. 1667, ap. 1, b. 22 (Księga metryk pogrzebów kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1895–1898), k. 111.

40 LVIA f. 604, ap. 20, b. 161 (Księga metryk pogrzebowych kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1865–1872), k. 108v; LVIA f. 604, ap. 20, b. 182; LVIA f. 604, ap. 20, b. 195 (Księga metryk pogrzebowych kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1877–1881), k. 79v.

41 LVIA, f. 604, ap. 20, b. 192 (Księga metryk ślubnych

kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Wilnie, 1876–1885), k. 35.

42 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664, k. 19–20.

43 R. Podbereski, *Sztuki Piękne*, „Tygodnik Petersburski”, 1842, nr 71, s. 488.

44 Więcej o jego pracach konserwatorskich: J. Blažiūnas, *XIX a. pradžios – XX a. pradžios Vilniaus bažnyčių paveikslų restauratoriai*, „Acta Academiae Artium Vilmensis”, t. 57: *Meninis Vilnius: įtakos ir jva-izdžiai*, 2010, s. 89–104.

45 M. Homolicki, *Katedra wileńska*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczet nowy drugi”, t. 1, 1838, s. 77.

Dionizy Jakutowicz, wzmiankując restaurowane obrazy z Werek, nazwał go „znakomitym artystą”⁴⁶. Trzeba przyznać że dzięki fachowym zabiegom konserwatorskim Marcina Januszewicza ocalało niejedno płótno z wileńskich kościołów⁴⁷.

Inny obszar działalności Marcina Januszewicza był związany z umiejętnościami kopisty. Nieprzypadkowo profesor grafiki Joseph Saunders w 1824 r. proponował wysłać go na koszt uniwersytetu za granicę celem kopiowania obrazów do galerii Katedry Rysunku i Malarstwa (niestety, projekt nie został zrealizowany)⁴⁸. Zachowane płótna, takie jak portrety malowane dla Józefa Bogusławskiego⁴⁹ czy kopia portretu Michała Walickiego⁵⁰, potwierdzają słuszność przychylnej opinii współczesnych. Trzeba zauważyć, że i w obrazach własnych Marcina Januszewicza cytaty z dzieł innych artystów są łatwo czytelne, a granica między kopią i własnym dziełem jest bardzo wąska. Dowodem są choćby obrazy w ołtarzach wileńskiego kościoła pw. św. Jana Chrzciciela, namalowane według inspiracji Guido Renim⁵¹.

Biorąc pod uwagę te okoliczności, warto odnotować kilka rysunków tuszem pochodzących ze zbiorów Eustachego Tyszkiewicza (później Alberta Ludwika Zaszto-wta), przechowywanych w Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie. Są to szkicowe

przerysy uznanych obrazów Franciszka Smuglewicza (*Pożegnanie świętych apostołów Piotra i Pawła* z kościoła kanoników regularnych laterańskich na Antokolu⁵², *Rozmnożenie chlebów i nakarmienie ludu na puszczy*, *Męczeństwo św. Stanisława*, *Św. Piotr w więzieniu* i *Św. Jan Nepomucen przed królem czeskim Wacławem* z katedry wileńskiej⁵³) oraz Szymona Czechowicza (*Wizja św. Ignacego Loyoli*⁵⁴, il. 1)⁵⁵. Wymienione rysunki są sygnowane nazwiskiem i datą („M. Januszewicz 1836”). Przypisuje się je Marcelemu Januszewiczowi, co budzi jednak pewne wątpliwości. Napisy pod kompozycjami (ręką Tyszkiewicza lub Zaszto-wta) określają rysunki jako kopie, a pod rysunkiem *Św. Piotr w więzieniu* zacytowane jest zdanie Michała Homolickiego o zdolnościach Marcina Januszewicza w odnawianiu obrazów, co sugeruje, że w XIX w. rysunki były uważane za dzieła Januszewicza starszego. Porównując je z oryginałami, łatwo zauważyć, że kopie nie są dokładne. Na przykład w kompozycji *Rozmnożenie pięciu chlebów i nakarmienie ludu na puszczy* pozycja głowy Chrystusa i gest jego prawej ręki znacznie różni się od obrazu Franciszka Smuglewicza. Różnice w szczegółach płótna Szymona Czechowicza zauważył i któryś z wcześniejszych właścicieli w komentarzu pod kompozycją *Wizja św. Ignacego Loyoli*, wpisawszy przypuszczenie, że malarz rysował kopię nie z obrazu, a ze szkicu artysty. Rysunki te powinno więc się traktować nie jako kopie w sensie reprodukcji, lecz jako szkice własnych wersji obrazów, opartych na nieco modyfikowanych kompozycjach znanych poprzedników. Potwierdza to autorstwo Marcina, a nie Marcelego Januszewicza.

46 D. Jakutowicz, *O Werkach i o galerii obrazów tam będącej*, „Gazeta Wielkiego Xięstwa Poznańskiego”, 1841, nr 171, s. 1044.

47 Jak pokazuje historia z portretem w Mołodecznie, restauratorem był także Marcelem Januszewicz.

48 LVIA f. 721, ap. 1, b. 1115 (Protokoły z posiedzeń Wydziału Literatury i Sztuk Pięknych Uniwersytetu Wileńskiego, 1823–1828), k. 33.

49 J. Polanowska, *Wileńska Galeria Obrazów Sławnych Polaków Józefa Bogusławskiego (1788?–1820)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 73, 2012, nr 4, s. 45–66.

50 N. Mizerniuk–Rotkiewicz, *Muzeum Starożytności w Wilnie. Historia i rekonstrukcja zbiorów malarstwa i grafiki*, Warszawa–Toruń 2016, s. 127–137.

51 V. Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius 1997, s. 185, 188, 193.

52 LMAVB f. 320–382.

53 LMAVB f. 320–428, 429, 430, 431.

54 LMAVB f. 320–427.

55 Przerysowane obrazy w różnym czasie były konserwowane przez Marcina Januszewicza.

Oczywiście, Marceli Januszewicz uprawiał malarstwo olejne. W relacji wydażeń z Mołodeczna przytoczono słowa artysty o portretach olejnych, które kiedyś malował „u samego generał-gubernatora”⁵⁶. Prawdopodobnie z Marcelim Januszewiczem należy wiązać obraz *Kobieta ze świecą* (1859), w którym motywy etnograficzne łączą się ze studium efektów świetlnych⁵⁷. Prawdopodobnie artysta malował też obrazy ołtarzowe. Trudno potwierdzić, czy obraz na zasuwie cudownej figury Jezusa Nazareńskiego w kościele Trynitarzy na Antokolu oraz antepedium do wielkiego ołtarza w tej świątyni w źródłach wymieniane jako dzieła Marcelego Januszewicza z 1841 r.⁵⁸ są ojca Marcina czy jednak syna Marcelego. Podobnego rodzaju pracę (*Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny* na zasuwie cudownego obrazu Matki Boskiej Kongregackiej) w 1830 r. Marcin namalował dla kościoła parafialnego w Grodnie⁵⁹. Pewne wątpliwości budzi utożsamianie Marcelego z osobą „malarza Januszewicza”, który w latach 1844–1850 „pięknie pokrył werniksem” oraz pozłocił ołtarze w Kalwarii Żmudzkiej⁶⁰. Możliwie, że chodzi tu o innego twórcę o tym samym imieniu i nazwisku. Z drugiej strony fakt, że jeden z Januszewiczów był na Żmudzi, może udowodnić rysunek *Pomnik kościelny w Szkudach* (1859) ofiarowany do zbiorów Muzeum Starożytności⁶¹. Ofiarodawca w spisie wymieniony jest

tylko nazwiskiem, ale biorąc pod uwagę datę, mógł to być Marceli lub Stanisław.

Należy podkreślić, że Marceli chętnie podejmował małe formy, rysunki czy akwarele, których celem było udokumentowanie obiektu. Właśnie tego typu prace składają się na serię *Starożytności miasta Wilna*. Prenumerata na zeszyt litografii pod taką nazwą została ogłoszona 12 marca 1837 r.⁶² Ze względu na podpis Marcela Januszewicza pod ogłoszeniem kwestia autora tej inicjatywy nigdy nie budziła wątpliwości. Dziś ta sprawa nie wydaje się tak oczywista. Zresztą, to nie była pierwsza prenumerata związana z Januszewiczami. Jeszcze w 1826 r. Marceli Januszewicz ogłosił prenumeratę na zeszyt litografowanych wizerunków profesorów Uniwersytetu Wileńskiego⁶³. Projekt nie został zrealizowany z nieznanymi przyczyn. Prenumeratę tę wydał najpewniej Marcin, tj. Marceli Januszewicz starszy, który miał duże doświadczenie w kopiowaniu portretów. Prawdopodobnie do tej serii miał należeć graficzny portret profesora Augusta Bécu, kopiowany z Rustema⁶⁴.

Zbiór *Starożytności miasta Wilna* zaplanowany został jako zeszyt 40 litografii z komentarzami i miał obejmować: „1) Kościoły zewnątrz, a niektórych i wewnątrz. 2) Monumenta znakomitych ludzi. 3) Pałace w ruinach już zbite, i pałace dziś exystujące. 4) Basreliefy, portrety, i sławniejsze obrazy chroniące się po kościołach. 5) Widoki miasta z nowo odkrytych placów, a mianowicie: gór Zamkowej, Bekieszowej i Trzykrzyskiej”⁶⁵. W anonsowanym formacie zeszyt

56 LVIA f. 567, ap. 3, b. 1257, k. 9v.

57 Lietuvos nacionalinis dailės muziejus T2001 (ol., pł.; 63 × 52 cm).

58 R. Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius 2017, s. 52.

59 M. Kałamajska-Saeed, *Katedra w Grodnie*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 4: *Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa trockiego*, red. taż, t. 2, Kraków 2015, s. 59, 98.

60 D. Vasiliūnienė, *Žemaičių Kalvarija: piligriminio centro istorija ir dailė XVII–XIX a.*, Vilnius 2009, s. 248.

61 VUB f. 46-5, k. 12v. Wymieniony pomnik – to kapliczka

przy kościele, wymurowana na pamiątkę chrztu Litwy.

62 „Tygodnik Petersburski”, 1837, nr 29, s. 6.

63 V. Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 1997, s. 46.

64 Muzeum Narodowe w Warszawie (dalej jako MNW) Gr.Pol.18496 MNW. Dotąd za autora litografii uważany był Marceli Januszewicz. Autorstwo Marcina wydaje się jednak bardziej przekonujące.

65 „Tygodnik Petersburski”, 1938, nr 29, s. 6.

2. Józef Oziębłowski wg Marcellego Januszewicza, Sir Moise Montefiore, 1846 r. VUB Ozij IB-1. Fot. VUB

litografii Józefa Oziębłowskiego nie wyszedł, choć są pojedyncze litografie, wyraźnie wykonane na podstawie rysunku lub akwareli Marcellego Januszewicza. Przy okazji można dodać, że w 1844 r. Januszewicz otrzymał pozwolenie na wydanie w litografii Oziębłowskiego *Wizerunku cudownego obrazu Matki Boskiej z kościoła Wszystkich Świętych w Wilnie*⁶⁶, a w 1846 r., w związku z wizytą w Wilnie Mosesa Montefiore z żoną Judith, Januszewicz wydał

66 LVIA f. 1240, ap. 1, b. 45 (Rejestr dzieł zgłoszonych do Komitetu Cenzury w Wilnie, 1844), k. 101, 129v.

portrety finansisty-filantropa (il. 2) i jego żony⁶⁷. Z atmosferą zainteresowania sprawami żydowskimi, odczuwaną podczas wizyty Montefiorego, prawdopodobnie możemy powiązać kilka rysunków tuszem Marcellego Januszewicza ze scenami życia domowego Żydów⁶⁸.

Wracając do *Starożytności miasta Wilna*, trzeba powiedzieć, że w formie akwarelowej cykl był konsekwentnie kontynuowany przez Marcellego, a później przez jego syna Stanisława. Pożornie te drobne dzieła są do siebie bardzo podobne, przy nierównym poziomie wykonania, a czasami z błędami w rysunku. Sygnatury na niektórych akwarelach dowodzą, że Stanisław uczył się rysunku, kopiując prace ojca. Zdolności kilkunastoletniego chłopaka demonstruje *Widok Gieranon* z ok. 1846 r.⁶⁹ Pośród niesygnowanych lub tylko nazwiskiem podpisanych akwarelowych widoków Wilna na pewno znajdują się wczesne prace Stanisława.

Zbiór Starożytności miasta Wilna zasługuje na uwagę przede wszystkim ze względu na wartość ikonograficzną, tym bardziej że niektóre z przedstawionych zabytków już nie istnieją.

67 LVIA f. 1240, ap. 1, b. 67 (Rejestr dzieł zgłoszonych do Komitetu Cenzury w Wilnie, 1846), k. 99v, 100, 103; L. Lempertienė, *Mozė Montefiore Vilniuje*, „Krantai”, 2012, nr 4, s. 62-65. Rzadka litografia Józefa Oziębłowskiego z 1846 r. (17,4 × 13,3 cm) wg rysunku Marcellego Januszewicza znajduje się w VUB Ozij IB-1.

68 Jonas Rustemas..., dz. cyt., s. 266-267.

69 K. Kolendo-Korcza, *Kościół parafialny p. w. Św. Mikołaja Biskupa w Gieranonach*, w: *Materiały...*, dz. cyt., cz. 3: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. M. Kałamajska-Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 59.

W akwarelach cyklu znajdziemy niemal wszystkie znaczniejsze pomniki Wilna z okresu Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz pierwszej połowy XIX w. Niektóre akwarele są oznaczone numerami, pomagającymi prześledzić kolejność powstawania. Zrekonstruować całości na razie nie można, ponieważ duża część oryginalnych prac przechowywana jest w zbiorach moskiewskich⁷⁰. Należy jednak zaznaczyć, że zeszyt zaczynał się od malowanych z natury panoramicznych widoków *Katedra Wileńska i jej okolice* (nr 1)⁷¹ oraz *Góra zamkowa w Wilnie*

(nr 2)⁷². Dalej były przedstawione poszczególne pałace, kościoły itd. Nie ma pewności, czy do cyklu należy seria rysunków wyobrażających drzwi do skarbcza w kościele Bernardyńskim⁷³ albo widok ołtarza kaplicy św. Kazimierza przy katedrze wileńskiej⁷⁴. Te subtelne, niemal monochromatyczne, lekko podbarwione sepią czy akwarelą rysunki tuszem, prawdopodobnie są nakreślone ręką Marcina Januszewicza.

Niektóre akwarele z cyklu *Starożytności miasta Wilna* były powtarzane lub kopiowane. Dużą popularnością cieszyły się widoki obserwatorium astronomicznego,

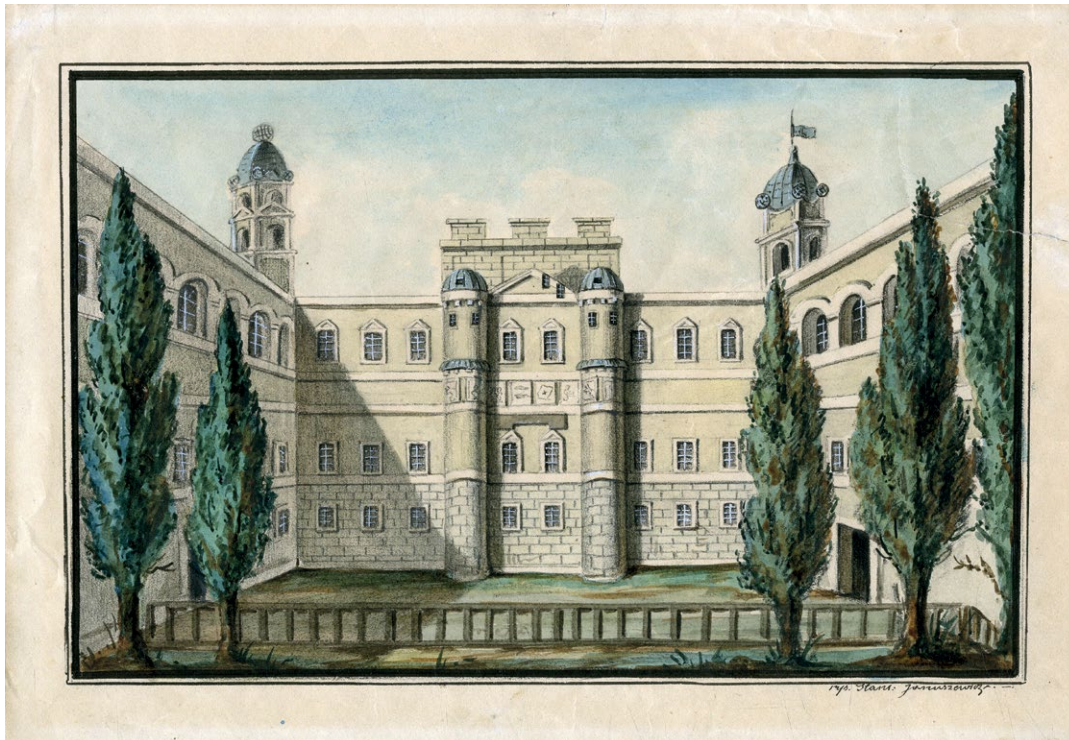
70 N. Mizerniuk-Rotkiewicz, dz. cyt., s. 216–222.

71 Lietuvos nacionalinis muziejus (dalej jako LNM) T392 (akw., pap.; 13 × 20,5 cm). https://www.limis.lt/eksponatai/perziura/-/exhibit/preview/411890478?s_id=CdevZy1d67R8qr0u&s_ind=110&valuable_type=EKSPONATAS [dostęp 31 I 2023].

72 LNM T393 (akw., pap.; 13 x 20,5 cm). https://www.limis.lt/greita-paieska/perziura/-/exhibit/preview/411895465?s_id=RkKRbEN92CQYZGHs&s_ind=3&valuable_type=EKSPONATAS [dostęp 31 I 2023].

73 MNW Gr.Pol.6000/360, 362–363, 365–366 MNW.

74 LMAVB f. 320–434; Jonas Rustemas..., dz. cyt., s. 244.

3. Stanisław Januszewicz, *Obserwatorium astronomiczne w Wilnie*, poł. XIX w. VUB GK-14. Fot. VUB

4. Marcelego Januszewicza, *Sala Obserwatorium w Wilnie*, ok. 1836 r. MNW Gr.Pol.6000/69 MNW. Fot. MNW

znamy bowiem pięć wersji akwareli z wyobrażeniem tego budynku⁷⁵, jedna z nich sygnowana przez Stanisława (il. 3). Do dorobku Marcelego Januszewicza należy dodać rysunek *Sala Obserwatorium w Wilnie*⁷⁶ (il. 4), który stanowi *pendant* z sygnowanym widokiem obserwatorium⁷⁷ (il. 5). Niejednokrotnie malowano pałac w Werkach (il. 6). Zachowały się trzy wersje akwareli oraz zdjęcie czwartej⁷⁸. Przy okazji należy zauważyć, że akwarela ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, mylnie tytułowana *Werki*⁷⁹, w rzeczywistości przedstawia *Dom Dzieciątka Jezus*. Bardzo podobny widok przytułku, namalowany zapewne

przez Stanisława Januszewicza, znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego Litwy⁸⁰. Kilkakrotnie też malowano *Zamek Barbary Radziwiłłówny w Wilnie* czy *Widok ratusza w Wilnie*. Z tym ostatnim widokiem w parze występuje kolorowany akwarelą rysunek *Plan Ratusza w Wilnie*⁸¹, sygnowany „Rysował z planu autentycznego M. Januszewicz”.

Do spuścizny Marcelego Januszewicza należy unikalna praca *Pokój Tyszkiewicza Eustachego jakim był przed założeniem Muzeum*⁸² (il. 7), stylistycznie bliska *Sali Obserwatorium w Wilnie*. Adam Honory Kirkor podaje, że w 1835 r. Eustachy Tyszkiewicz przywiózł swoje zbiory do Wilna i umieścił je w kupionym domku na Antokolu, później przeniósł je do domu Żamejta, a następnie do domu Tyszkiewiczów przy Trockiej,

75 VUB f. 78-3, 19, 166; VUB GK-14 (sygnowany przez Stanisława Januszewicza); MNW Gr.Pol.1836/100 MNW.

76 MNW Gr.Pol.6000/69 MNW (jako artysta nieznan), ok. 1836 r. (tusz, pióro, oł., pap.; 32 × 45,2 cm).

77 VUB f. 78-166 (tusz, akw., pap.; 26,6 × 33,7 cm).

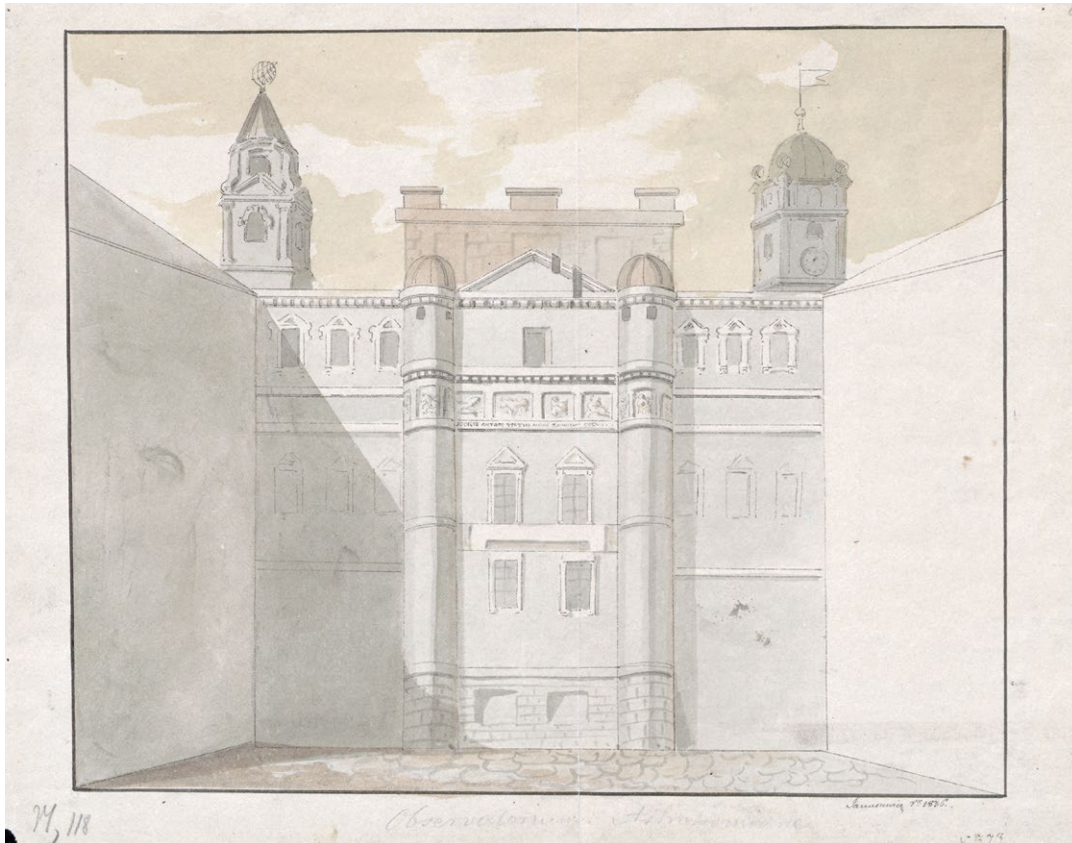
78 LNDM T218; VUB f. 78-1, 182; VUB f. 46-1406.

79 MNW Gr.Pol.1836/103 MNW.

80 LNM T136; V. Drėma, *Dingės Vilnius...*, dz. cyt., s. 249.

81 MNW Gr.Pol.6000/111 MNW.

82 MNW Gr.Pol.6000/67 MNW (jako artysta nieznan), ok. 1845 r. (tusz, pióro, oł., pap.; 38 × 55,4 cm).

5. Marcei Januszewicz, *Obserwatorium astronomiczne w Wilnie*, 1836 r. VUB f. 78-166. Fot. VUB

6. Marcei Januszewicz, *Werki*, ok. 1839 r. LNDM T218. Fot. LNDM

7. Marcelego Januszewicza, Pokój Tyszkiewicza Eustachego jakim był przed założeniem Muzeum, ok. 1845 r. MNW Gr.Pol.6000/67 MNW. Fot. MNW

a przed samym przeniesieniem ich do muzeum złożył je w domu Pomarnackiego⁸³. Prawdopodobnie na rysunku widzimy wnętrze tego ostatniego mieszkania. Nie wiemy, kiedy Januszewicz poznał Eustachego Tyszkiewicza. Z całą pewnością ogłoszenie prenumeraty *Starożytności miasta Wilna* nie mogło nie zwrócić uwagi założyciela Muzeum Starożytności, tym bardziej że hrabia troszczył się o dokumentację kolekcji i o wzbogacenie „skarbnicy nauki”, dlatego każdy nowy obiekt chciał ogłosić „rysunkiem, sztychem lub drukiem”⁸⁴.

Trudno ustalić, jakie było najwcześniejsze zamówienie Eustachego Tyszkiewicza u Marcelego Januszewicza. Może

były to tablice z rysunkami do dzieła *Rzut oka na źródła archeologii krajowej* (wyd. 1842, il. 8)⁸⁵. Na litografiach Józefa Oziębłowskiego nie ma nazwiska rysownika, lecz nie trudno go zidentyfikować, porównując rysunki z przygotowanymi przez Marcelego Januszewicza planszami *Kartony archeologiczne ułożone z wykopalisk dokonanych na Litwie i Rusi Litewskiej przez Konstantego hr. Tyszkiewicza w 1862 roku ze zbiorów Łohoj-skich*⁸⁶ albo z tablicami wydanymi

85 E. Tyszkiewicz, *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach cesarstwa rosyjskiego*, Wilno 1842.

86 MNW Rys.Pol.29171/1-14 MNW; Z. Michalczyk, *Album narodowy w pozytywistycznej Warszawie. Zbiór graficzny Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, w: *Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. E. Manikowska, P.J. Jamski, t. 2, Warszawa 2014, s. 177.

83 A.H. Kirkor, *Muzeum starożytności w Wilnie*, Wilno 1856, s. 227.

84 *Zbiór Eustachego Tyszkiewicza*, „Gazety Warszawskie”, 1854, nr 116, k. 29.

8. Tablica I. litografii Józefa Oziębłowskiego wg Marceliego Januszewicza. Fot. wg. E. Tyszkiewicz, Rzut oka na źródła archeologii..., dz. cyt.

przy *Badaniach archeologicznych* Eustachego Tyszkiewicza⁸⁷.

Z innych prac wykonanych na zlecenie Tyszkiewicza można wymienić widok grobowca Wincentego Gosiewskiego w kościele pw. św. Kazimierza w Wilnie (rys. w 1844, litografowany w Petersburgu)⁸⁸ oraz widok samej świątyni i jej dzwonów⁸⁹. Podobnych zamówień mogło być więcej, skoro Tyszkiewicz tak cenił Januszewicza, że zlecił mu narysowanie uroczystości otwarcia muzeum⁹⁰.

Wiele akwarel Eustachy Tyszkiewicz przekazał do Muzeum Starożytności⁹¹. Jedynie część z nich jest wpisana do katalogu z wymienionym nazwiskiem artysty, m.in. *Pałac Sapieżyński na Antokolu*⁹². Większość prac Marcelego Januszewicza możemy identyfikować, opierając się na opisanii treści. Z prac jego syna Stanisława obok akwareli z widokami Wilna w muzeum znajdowały się rysunki inwentaryzacyjne nagrobka Wolskich w Krzemienicy (1853)⁹³ oraz domniemany nagrobka Jana Tęczyńskiego i Cecylii Wazówny w Kraśniku⁹⁴. Bardzo prawdopodobnie, że Stanisław rysował nagrobki Sapieżyńskie, a następnie

były one litografowane w Berlinie i wydane przez Wileńską Komisję Archeologiczną.

Niektóre rysunki i akwarele „starożytności”, jakie Eustachy Tyszkiewicz planował publikować, zostały w jego rękopisach. W zbiorach Biblioteki im. Wróblewskich znajduje się egzemplarz z korektami dzieła o klasztorach, a między kartami zachowało się kilka rysunków Marcelego Januszewicza z widokami kościoła pw. św. Teresy i kaplicy Pocijów oraz rysunki nagrobków⁹⁵. Z niewiadomych przyczyn publikacja ukazała się bez ilustracji⁹⁶. Kilka ciekawych, niepublikowanych rysunków zachowało się też w egzemplarzu z korektami już wzmiankowanej książki Tyszkiewicza *Rzut oka na źródła archeologii krajowej*⁹⁷. Rysunków takiego rodzaju, wykonanych dla Tyszkiewicza czy dla Adama Honorego Kirkora, można wymienić więcej. W 1863 r. podczas śledztwa w progimnazjum w Mołodecznie w rozmowie z inspektorem Januszewicz podkreślał swoje wileńskie koneksje i z dumą opowiadał, że jego samego, „małego człowieka [...] zna i hrabia Tyszkiewicz, a metropolita Żyliński jest jego przyjacielem, siedział z nim na tej samej ławce na Uniwersytecie Wileńskim”, dodając że były minister oświaty publicznej Jegor Kowalewski osobiście zapłacił mu 50 rubli srebrem, ale za to musiał pracować dla muzeum „dzień i noc”⁹⁸.

Rysunki archeologiczne Januszewicza nadal czekają na uwagę badaczy. Może kiedyś uda się odszukać również albumy Konstantego Tyszkiewicza z oryginalnymi rysunkami Marcelego Januszewicza

87 E. Tyszkiewicz, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej*, Wilno 1850.

88 Lietuvos literatūros ir meno archyvas (dalej jako LLMA) f. 96, ap. 1, b. 277 (Katalog zbioru sztuki wileńskiego Muzeum Starożytności), poz. 66; Sulimczyk [L. Uziębło], *Zabytki kościoła św. Kazimierza*, „Kurier Nowogródzki”, 1933, nr 199, s. 2–3.

89 LMAVB f. 320–1321; LMAVB f. 151–1611.

90 VUB G 0011491 (pap., sepia; 45 × 59,5 cm). Drugi wariant znajduje się w Państwowym Muzeum Historycznym w Moskwie (ГИМ 22045 Ир 4214).

91 N. Mizerniuk-Rotkiewicz, dz. cyt., s. 219.

92 LLMA f. 96, ap. 1, nr 277, poz. 86.

93 N. Mizerniuk-Rotkiewicz, dz. cyt., s. 219.

94 Tamże, s. 222; D. Piramidowicz, *Kościół p.w. Bożego Ciała i klasztor Kanoników Regularnych Laterańskich w Krzemienicy*, w: *Materiały...*, dz. cyt., cz. 2: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa nowogrodzkiego*, red. M. Kałamajska-Saeed, t. 2, Kraków 1993, s. 54.

95 M. Paknys, *Eustachijus Tiškevičius – Lietuvos vienuolijų tyrėjas*, w: *Eustachijus Tiškevičius – darbai ir kontekstai*, sud. Ž. Bučys, R. Griškaitė, Vilnius 2014, s. 142; LMAVB f. 18–187 (E. Tyszkiewicz, *Materiały do historii klasztorów diecezji wileńskiej*, 1850).

96 E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w diecezji wileńskiej*, Wilno 1857.

97 LMAVB f. 31–1440 (E. Tyszkiewicz, *Rzut...*, dz. cyt.).

98 LVIA f. 567, ap. 3, b. 1257, k. 9v.

robionymi podczas wyprawy Wilią, odbytej zresztą „pod sztandarem Komisji Archeologicznej”⁹⁹. Liczne widoki brzegów rzeki, pomników przyrody i architektury oraz typy mieszkańców były niegdyś przechowywane w zbiorach Tyszkiewiczów w Łohojsku, a obecnie znane są jedynie z nienajlepszych reprodukcji drzeworytniczych¹⁰⁰. Kończąc pobieżny przegląd prac Marceliego Januszewicza, warto też zwrócić uwagę na „winiętę patriotyczną”, która zdobi kartę tytułową „Pamiętników Kommissji Archeologicznej Wileńskiej”¹⁰¹. Jak większość litografii powstałych na podstawie jego rysunków, została wydana anonimowo. Istnieją jednak egzemplarze z podpisem artysty.

Chociaż Marceli Januszewicz nie był członkiem Komisji Archeologicznej ani oficjalnym współpracownikiem Muzeum Starożytności, jego związek z tymi instytucjami był trwały. Od początku działalności muzeum Januszewicz jest wymieniany wśród darczyńców¹⁰². W 1856 r. ofiarował osiem starożytnych monet: siedem miedzianych i jedną srebrną, w 1863 r. garnek i topór z czasów pogańskiej Litwy znalezione w kurhanach nad brzegami Wilii, w 1864 r. książkę *Geografia*, wydaną w Warszawie w 1761 r., „42 znaczki ołowiane z hieroglificznymi znakami, znalezione w Drohiczynie nad Bugiem”¹⁰³ [...], 27 paciorek szklanych, bursztynowych i kamiennych, kluczyk, nóż, brusek, łyżeczkę żelazną oraz muszelek znalezione nad Bugiem, także dwie miedziane

monety, gwiazdę szychową orła białego i pięć drobnych sztychów i litografii”¹⁰⁴.

W 1865 r. Januszewicz miał ofiarować resztę drohiczyńskich plomb, ponieważ w katalogu muzeum wymieniona jest podarowana przez niego skrzynka z 175 plombami oraz kilka glinianych i srebrnych paciorków¹⁰⁵.

Nie wiadomo, co stało się z rękopisem, o którym Marceli Januszewicz pisał w 1863 r. w liście do kustosa okręgu oświatowego Szachmatowa Szyryńskiego, twierdząc, że wynalazł naukową i „łatwą metodę rysowania figur wszystkich krajów świata liniami prostymi, która pomoże nauczycielom geografii uczyć dzieci reprezentacji figur geograficznych, oraz przygotował nowy poradnik dla nauczycieli rysunku i kreślenia, jak uczyć dzieci systematycznego przedstawiania figur geograficznych i różnych przedmiotów”¹⁰⁶. Natomiast rysunki zabytków Wilna przez długi czas kształtowały pogląd społeczeństwa na dziedzictwo architektoniczne i artystyczne stolicy Litwy (il. 9). Czytając *Przechadzki* Adama Honnorego Kirkora¹⁰⁷, nie sposób nie zauważyć oczywistych nawiązań do rysunków Marceliego oraz Marcina Januszewiczów, które doskonale zilustrowałyby tę książkę. Wystarczy zwrócić uwagę na szczegółowo opisane drzwi do skarbcza bernardyńskiego¹⁰⁸. Błędem byłoby jednak traktowanie Marceliego jedynie jako beznamiętnego rejestratora zabytków kultury i ocenianie jego spuścizny wyłącznie pod kątem dokumentalnej dokładności i ikonograficznej wartości jego rysunków. W niektórych przypadkach jego prace są subtelne i wrażliwe, zdolne do emocjonalnego oddziaływania na widza. Na przykład w pejzażu przedstawiającym

99 LVIA f. 380, ap. 14, b. 157 (W sprawie poparcia dla hr. Tyszkiewicza w misji zbadania rzeki Wilii, 1857), k. 1.

100 K. Tyszkiewicz, *Wilija i jej brzegi pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno 1871.

101 „Pamiętniki Kommissji Archeologicznej Wileńskiej”, 1856, nr 1.

102 VUB f. 46-5, k. 8, 40v, 107, 117, 118.

103 Drohiczyńskie plomby (płaskie i ostemplowane skrawki ołowiu) znalezione zostały latem 1864 r. Sześćdziesiąt pierwszych do zbiorów Muzeum Wileńskiego ofiarował Mieczysław Ambrożewski.

104 VUB f. 46-5, k. 118.

105 LLMA f. 96, ap. 1, b. 277, s. 65.

106 LVIA f. 567, ap. 3, b. 664, k. 12v.

107 A.H. Kirkor, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1856.

108 Tamże, s. 83.

miejsce pochówku Śniadeckich w Horodnikach (il. 10), w którym panuje aura delikatnego smutku; elegijny nastrój i poetyckie spojrzenie przeważają nad obiektywizmem dokumentalnego zapisu. Podobny charakter ma akwarela *Nagrobek profesora Augusta Bécu i jego córki Aleksandry Mianowskiej na Rossie*¹⁰⁹ (il. 11).

Podczas przygotowywania tego artykułu okazało się, że w prywatnej kolekcji w Wilnie znajduje się niesygnowana akwarela *Wileński ogród botaniczny* i *Góra Trzech Krzyży*, stylistycznie bardzo bliska pejzażom Marcela Januszewicza i na pewno malowana jego ręką (il. 12). Ledwo czytelny zapis ołówkiem u dołu po prawej stronie

10. Józef Oziębłowski wg Marcelego Januszewicza, *Widok kaplicy w Horodnikach i grobowca Jędrzeja Śniadeckiego*, po 1839 r. Zbiory i fot. VUB

109 LMAVB f. 320–1215 (pap., akw.; 20,3 x 25,3 cm).

9. Marceli Januszewicz, *Kościół Bonifratrów w Wilnie*, 1854 r.

Zbiory i fot. VUB

Миловидов, jak sędzę, wskazuje raczej na właściciela niż na autora pracy. Aleksander Miłowidow, opiekun zbiorów Muzeum Starożytności Wileńskiej Biblioteki Publicznej, na pewno zainteresował się tą pracą ze względu na swoje historyczne aspiracje.

Rysunki Marcelego Januszewicza funkcjonowały w Wilnie w bardzo różny sposób i do dziś nie straciły na aktualności. W 1909 r., gdy na scenie wileńskiej wznawiono sztukę opartą na dramacie Ludwika Kondratowicza, scenografię z wyobrażeniem starego ratusza wileńskiego namalowano na podstawie akwareli Januszewicza, którą wypożyczył w tym celu Bolesław Szulski¹¹⁰. Z kolei akwarela *Nagrobek profesora Augusta Bécu i jego córki Aleksandry*

Mianowskiej na Rossie zainspirowała Lucjana Uziębłą do odkopania i odrestaurowania zapadniętego pomnika¹¹¹. W ostatnich latach rysunki Januszewicza były wykorzystywane przy renowacji pałacu Sapiehów na Antokolu, a w 2022 r. jego akwarele posłużyły do stworzenia repliki zaginionej ikony Matki Boskiej Wileńskiej, która wisi w bazylikańskiej cerkwi Najświętszej Trójcy.

PODSUMOWANIE

Nowo odkryte źródła pisane dostarczyły istotnych danych do biografii Marcelego Januszewicza, a także pozwoliły ustalić tożsamość mało znanego dotąd

110 L. Uziębło, *Możnowładcy i sierota*, „Kurier Wileński”, 1909, nr 218, s. 2.

111 B. Gutowski, *XX a. Rasų kapinių istorija ir menas*, w: *Rasų kapinės Vilniuje. Istorija, menas, gamta*, sud. A.S. Czyż, B. Gutowski, vert. G. Deprati, I. Szulska, Warszawa 2019, s. 54.

11. Marceli Januszewicz, *Nagrobek profesora Augusta Bécu i jego córki Aleksandry Mianowskiej na Rossie*, ok. 1860 r.

LMAVB f. 320–1215. Fot. LMAVB

12. Marceli Januszewicz, *Widok na Ogród Botaniczny i Górę Trzech Krzyży w Wilnie*, ok. 1830 r. Kolekcja prywatna. Fot. A. Petraitis

Stanisława Januszewicza. Rodzina Marcina (Marcelego) Januszewicza, który przybył do Wilna z Podola, aby studiować sztukę, odegrała wyjątkową rolę w życiu kulturalnym miasta w pierwszej połowie XIX w. Sam Marcin, jego syn Marceli i wnuk Stanisław wnieśli znaczący wkład w zachowanie i popularyzację sztuki oraz zabytków starej stolicy Litwy. O ile głównym polem działalności Marcina była renowacja malarstwa, Marceli i Stanisław najbardziej znani są jako malarze zabytków architektury, sztuki i archeologii. O wszystkich trzech można powiedzieć, że mają swoje korzenie w spuściźnie pracy pedagogicznej i sztuki

pierwszego profesora Katedry Rysunku i Malarstwa Uniwersytetu Wileńskiego Franciszka Smuglewicza, u którego Marcin studiował. Z kolei cykl akwarel Marcelego Januszewicza *Starożytności miasta Wilna* mógł być inspirowany zainteresowaniami naukowymi i kulturalnymi Eustachego Tyszkiewicza, a szerzej – działalnością Komisji Archeologicznej i Muzeum Starożytności w Wilnie. Zbiór *Starożytności miasta Wilna* konsekwentnie odzwierciedlał ideę sztuki jako środka utrwalania pamięci historycznej. Pełną realizację idei utrudniała nie tylko sytuacja polityczna w kraju, ale także zła osobista sytuacja finansowa artysty, brak mecenasów i słabość rynku sztuki.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest malarzowi Marcelemu Januszewiczowi (1805–po 1864) i jego rodzinie. Przyjechawszy na studia do Wilna z Podolia w młodym wieku, wiele lat poświęcił na rysowanie zabytków miasta. Jego ojciec Marcin Januszewicz (ok 1780–po 1842) również studiował na Uniwersytecie Wileńskim u Franciszka Smuglewicza i Jana Rustema; znany był jako utalentowany kopiaista i konserwator obrazów. Trzeci artysta z rodziny – Stanisław (1834–po 1864), syn Marcelego, urodził się w Wilnie, był utalentowanym rysownikiem, który w młodości kopiował prace ojca. Najobszerniej omówiona została droga życiowa Marcelego Januszewicza, która doprowadziła go do szkoły w prowincjonalnym Mołodecznie, co miało fatalny wpływ na losy artysty. Biografie twórców z rodziny Januszewiczów zostały uzupełnione o nowe dane pozyskane w archiwach, a niektóre fakty lub daty wyjaśniono i doprecyzowano. Istotnym odkryciem jest to, że prawdziwym imieniem Marcina Januszewicza było Marceli, którego używał w dokumentach osobistych, natomiast w środowisku uniwersyteckim nazywano go Marcinem. Fakt ten jest istotny dla interpretacji materiału źródłowego. Druga część artykułu poświęcona jest omówieniu twórczości Marcelego Januszewicza młodszego, kwestiom autorstwa oraz prezentacji nowo przypisanych mu dzieł. Akwarele z cyklu *Starożytności miasta Wilna* omawiane są w kontekście związków artysty z Eustachym Tyszkiewiczem. Podsumowując dane z różnych źródeł, można stwierdzić, że choć Januszewicz nie był członkiem Komisji Archeologicznej, miał bliskie związki z działalnością Muzeum Starożytności.

SŁOWA KLUCZOWE

Wilno, Marcin Januszewicz, Marceli Januszewicz, Mołodeczno, Eustachy Tyszkiewicz, Muzeum Starożytności

SUMMARY

This article is dedicated to the painter Marcelemu Januszewicz (1805 – after 1864) and his family. Having come to study in Vilnius from Podolia at a young age, he devoted many years to drawing the city's monuments. His father Marcin Januszewicz (c. 1780 – after 1842) also studied at Vilnius University under Franciszek Smuglewicz and Jan Rustem; he was known as a talented copyist and picture restorer. The third artist in the family, Stanisław (1834 – after 1864), son of Marcelemu, was born in Vilnius and was a talented draughtsman who copied his father's works in his youth. Marcelemu Januszewicz's life path, which led him to a school in the provincial town of Mołodechno, which had a fatal impact on the artist's fate, is discussed most extensively. Biographies of the artists from the Januszewicz family have been supplemented with new data obtained in the archives, some facts or dates have been clarified and made more precise. An important discovery is that Marcin Januszewicz's real name was Marceli, which he used in his personal documents, while in university circles he was called Marcin. This fact is important for the interpretation of the source material. The second part of the article is dedicated to a discussion of the works of Marcelemu Januszewicz the younger, questions of authorship and the presentation of newly attributed works to him. Watercolors from the series "Antiquities of the City of Vilnius" are discussed in the context of the artist's relationship with Eustachy Tyszkiewicz. Summarizing the data from various sources, it can be concluded that although Januszewicz was not a member of the Archaeological Commission, he maintained close ties with the activities of the Museum of Antiquities.

KEYWORDS

Vilnius, Marcin Januszewicz, Marceli Januszewicz, Mołodeczno, Eustachy Tyszkiewicz, Museum of Antiquities

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Lietuvos literatūros ir meno archyvas

LLMA f. 96, ap. 1, b. 277

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

LMAVB f. 18–187; LMAVB f. 31–1440; LMAVB f. 318–3057

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

LVIA f. 380, ap. 14, b. 157; LVIA f. 515, ap. 15, b. 717; LVIA f. 567, ap. 2, b. 5033; LVIA f. 567, ap. 2, b. 5266; LVIA f. 567, ap. 3, b. 664; LVIA f. 567, ap. 3, b. 1257; LVIA f. 574, ap. 1, b. 299; LVIA f. 604, ap. 3, b. 183; LVIA f. 604, ap. 10, b. 8; LVIA f. 604, ap. 10, b. 19; LVIA f. 604, ap. 10, b. 212; LVIA f. 604, ap. 10, b. 223; LVIA f. 604, ap. 10, b. 261; LVIA f. 604, ap. 10, b. 262; LVIA f. 604, ap. 10, b. 272; LVIA f. 604, ap. 10, b. 278–279; LVIA f. 604, ap. 10, b. 283; LVIA f. 604, ap. 10, b. 285–286; LVIA f. 604, ap. 10, nr 301; LVIA f. 604, ap. 10, nr 313; LVIA f. 604, ap. 20, nr 27; LVIA f. 604, ap. 20, b. 56–57; LVIA f. 604, ap. 20, b. 80a; LVIA f. 604, ap. 20, b. 83; LVIA f. 604, ap. 20, b. 161; LVIA f. 604, ap. 20, b. 192; LVIA f. 604, ap. 20, b. 195; LVIA f. 604, ap. 20, b. 207; LVIA f. 721, ap. 1, b. 1096; LVIA f. 721, ap. 1, b. 1115; LVIA f. 1667, ap. 1, b. 22; LVIA f. 1669, ap. 1, b. 55; f. 1240, ap. 1, b. 45; LVIA f. 1240, ap. 1, b. 67.

Vilniaus universiteto biblioteka

VUB f. 2-KC 104; VUB f. 46–5.

Opracowania

Bairašauskaitė Tamara, *Luominės paradigmos konfigūracija: buvusi šlėkta Vilniuje (1832–1873)*, „Lietuvos istorijos metraštis“, t. 52, 2007, nr 1, s. 21–46.

Blažiūnas Juozapas, *XIX a. pradžios – XX a. pradžios Vilniaus bažnyčių paveikslų restauratoriai*, „Acta Academiae Artium Vilmensis“, t. 57: *Meninis Vilnius: įtakos ir įvaizdžiai*, 2010, s. 89–105.

Drėma Vladas, *Dingęs Vilnius*, Vilnius 1991.

Drėma Vladas, *Januszewicz Marceli*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 3, red. Jolanta Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Wrocław 1979, s. 229–230.

Drėma Vladas, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius 1997.

Drėma Vladas, Prószyńska Zuzanna, *Januszewicz (Januskiewicz) Marcin*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 3, red. Jolanta Maurin-Białostocka, Janusz Derwojed, Wrocław 1979, s. 230–231.

Griškaitė Reda, *Konstantinas Tiškevičius ir Neris. Kelionė ir knyga*, Vilnius 2009.

Gutowski Bartłomiej, *XX a. Rasų kapinių istorija ir menas*, w: *Rasų kapinės Vilniuje. Istorija, menas, gamta*, sud. Anna Sylwia Czyż, Bartłomiej Gutowski, vert. Greta Deprati, Inesa Szulska, Warszawa 2019, s. 17–256.

Homolicki Michał, *Katedra wileńska*, „Wizerunki i Roztrząsania Naukowe. Poczety nowy drugi“, t. 1, 1838, s. 1–113.

Jakutowicz Dionizy, *O Werkach i o galerii obrazów tam będącej*, „Gazeta Wielkiego Xięstwa Poznańskiego“, 1841, nr 171, s. 1042–1044.

Janonienė Ruta, *Marcin Januszewicz (Januskiewicz)*, w: *Kształcenie artystyczne w Wilnie i jego tradycje*, red. Jerzy Malinowski, Ruta Janonienė, Michał Woźniak, Toruń–Wilno 1996, s. 36, 264–265.

Janonienė Ruta, *Martynas Januševičius*, w: *Jonas Rustemas. Dailininkas ir pedagogas. Katalogas*, sud. Liuda Skripkienė, Vilnius 2013, s. 405.

Januszewicz Stanisław, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 3, red. Jolanta

- Maurin-Białostocka, Janusz Derwojed, Wrocław 1979, s. 231.
- Kirkor Adam Honory, *Muzeum starożytności w Wilnie*, Wilno 1856.
- Kirkor Adam Honory, *Przechadzki po Wilnie i jego okolicach*, Wilno 1856.
- Kolendo-Korczak Katarzyna, *Kościół parafialny p. w. Św. Mikołaja Biskupa w Gieranonach*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, cz. 3: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego*, red. Maria Kałamajska-Saeed, t. 1, Kraków 2005, s. 25-66.
- Lempertienė Lara, *Mozė Montefiore Vilniuje*, „Krantai”, 2012, nr 4, s. 62-65.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 2: 1795-1918, sud. Jolanta Širkaitė, Vilnius 2012.
- Michalczyk Zbigniew, *Album narodowy w pozytywistycznej Warszawie. Zbiór graficzny Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, w: *Archiwa wizualne dziedzictwa kulturowego. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. Ewa Manikowska, Piotr Jacek Jamski, t. 2, Warszawa 2014, s. 175-198.
- Mizerniuk-Rotkiewicz Natalia, *Muzeum Starożytności w Wilnie. Historia i rekonstrukcja zbiorów malarstwa i grafiki*, Warszawa-Toruń 2016.
- Paknys Mindaugas, *Eustachijus Tiškevičius – Lietuvos vienuolijų tyrėjas*, w: *Eustachijus Tiškevičius – darbai ir kontekstai*, sud. Žygintas Bučys, Reda Griškaitė, Vilnius 2014, s. 131-143.
- Piramidowicz Dorota, *Kościół p.w. Bożego Ciała i klasztor Kanoników Regularnych Laterańskich w Krzemienicy*, w: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej*, cz. 2: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogrodzkiego*, red. Maria Kałamajska-Saeed, t. 2, Kraków 2006, s. 23-66.
- Polanowska Jolanta, *Wileńska Galeria Obrazów Sławnych Polaków Józefa Bogusławskiego (1788?-1820)*, „Biuletyn Historii Sztuki”, t. 73, 2012, nr 4, s. 45-66.
- Sulimczyk [Uziębło Lucjan], *Zabytki kościoła Św. Kazimierza*, „Kurier Nowogródzki”, 1933, nr 199, s. 2-3.
- Šabasevičius Helmutas, *Pasaulis, mokykla, gyvenimas, šventovė... XIX a, vidurio Lietuvos scenografija*, „Darbai ir dienos”, t. 39, 2004, nr 39, s. 131-139.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuk i rzemiosł i t. d. w dawnej Litwie i Rusi Litewskiej (z tablicami rycin na kamieniu rżniętymi)*, Wilno 1850.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Groby rodziny Tyszkiewiczów*, Warszawa 1873.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności odkrytych w zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego*, Wilno 1842.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w diecezji wileńskiej*, Wilno 1857.
- Tyszkiewicz Konstanty, *Wilija i jej brzegi pod względem hydrograficznym, historycznym, archeologicznym i etnograficznym*, Drezno 1871.
- Uziębło Lucjan, *Możnowładcy i sierota*, „Kurier Wileński”, 1909, nr 218, s. 2.

Tekst zaakceptowany do druku 30 sierpnia 2023 r.